

Oskar Lutsu koolitee

Tiina Kivits

Kui kätte oli jõudnud oktoobrikuu, said ka talulapsed 19. sajandi lõpus aega kooli minna. Palamuse kihelkonnakool, kus õppis nii palju erilaadseid õpilastüüpe, jättis kustumatu jälje noore Lutsu hinge. Neid rikkalikke mälestusi kasutas ta hiljem Tootsi-lugude loomisel ja mälestuste kirjutamisel.

Novembris 2022 täitub 110 aastat „Kevade“ I osa esmatrükist.

Kohe, pärast „Kevade“ ilmumist, avaldati 6. novembri 1912. aasta Postimehes Anton Jürgensteini kiitev arvustus: „Jälle hulga aja tagant raamat, mida kasvava häämeelega võid lõpuni lugeda. Selle läbi on kirjanikul võimalikuks saanud meile julge käega iseloomusid joonistada, mis meie silmade ees elavad ja liiguvad ...“.

Järgnevalt põgus ülevaade Oskar Lutsu koolielust tema enda ja eakaaslaste mälestuste põhjal, lisades juurde ka dokumenteeritud ajalooallikaid.

Oskar Luts külakoolis

Änkküla koolmeister käinud kord Oskari isa juures saapaid tellimas, kontrollinud Oskari lugemisoskust, kiitnud selle heaks ja leidnud, et Oskar võiks tema juurde edasi õppima tulla. (*K. Mihkla. O. Lutsu elust ja loomingust. Eesti Kirjandus 1937*)

Mälestustest „Talvised teed“ võib lugeda Oskari kurtmist emale: “Nad tahavad mu Häänküla kooli viia. Koolmeister ise oli siin ja muudkui olgu aga mina kahe nädala pärast platsis. Ja veel vahvasti pealekauba.”

„Eks me siis lähe pealegi kooli, kui see just peab nii olema, arvab ema. Isa ju ütleb nii, et muidu saab koolmeister pahaseks, kui me ei lähe. „Kas siis sina ka tuled kooli, ema? Kelle hooleks jääb Arno?“ „Ei, poisike, mina tulen sind ainult saatma, näitan teed, viin koolimajja.“ Oskar arvab, et nüüd peaks vanaema siin olema – just tema ütleks seepeale selle õige sõna. Kooliteel liituvad nendega veel üks poiss ja tüdruk. Oskaril on veidi piinlik ema käe kõrval kõndida ning soovib emal koju tagasi minna. Kooliõuel on salk poisse ja teine tüdrukuid ning Oskar kohe näeb, et on väiksem kõigist. Koolmeister kutsub ema sisse kõnelema. Ema jagab pojale veel mitmeid õpetussõnu ja läheb siis ära kui koolitoas kõliseb kell. Oskar leiab, et koolmeister sordib neid nagu sikke ja lambaid ning tema satub otse kantsli ette.

Muidugi algab koolitöö palvega ja lapsed laulavad täiest kõrist: „Kes jumalat nii laseb teha...“ Nupukas Oskar oli õppinud kodus nagu iseenesest rehkendama, samuti lugema. 6-aastasena oskas ta juba lugeda näppu sattuvaid ajalehti ja raamatuid. Leena Lutsu teateil panid vanemad ta seitsmendal eluaastal Änkküla kooli, et poisi südamesoovile vastu tulla. Koolmeister Ado Jukk on meenutanud, kuidas poisipõngerjas Luts õppinud tema juures. Ta istunud esimeses pingis, olnud väga terane, sõrm olnud nagu tikk püsti, et koolmeistri küsimustele vastata. „Talviseil teil“ saatnud teda suur ulakas poiss August, kes mõnikord loopinud kooliteel väikest Lutsu lumepallidega. Seepärast saanud koolmeistri käest nahapeale.

Külakoolis oli raskuspunkt langetatud usuõpetusele – katekismusele, piiblitlugudele ja kirikulaulule. Nende tuupimiseks pühendati suurem osa tunde. Riigivalitsuse nõudel jagati

algteadmisi ka vene keeles. Edasipüüdlikule Lutsule ei valmistanud õpingud mingeid raskusi, ehkki ta oli kaasõpilastest noorem.

Kohalik pastor Sielmann käis köster Nieländeri saatel kevadeti ka külakoole katsumas (kontrollimas). Revideerimisel jätnud praostihärra sellise mulje, nagu oleks ta õppimisega täiesti rahul, kuid hindamisel olnud äärmiselt karm. Nulle ja ühtesid ei saanud kuidagi vältida. Nii on ta hinnanud pisikese Oskari teadmisi järgmiselt: lugemine 2, piiblllood 3–2, katekismus 3–2, kirjutamine 2. Neile hindeile on ta lisanud märkuse: „Päris kuraasikas poiss.“ (*Enküla koolilaste nimekiri 1894/95 Palamuse kiriku arhiivis*) Väljapandud hinnete alusel seisab Luts nii mõnestki vanemast õpilasest ees.

Oskar Luts õppis Änkkülas vaid ühe talve, 1894/95. Nendest eelteadmistest piisas Palamuse kihelkonnakooli astumiseks.

„Kui Arno isaga koolimajja jõudis ...“, on tuttav kõigile Oskar Lutsu „Kevadest“. Arvatavalt on olnud jutustuses kirjanik ise Arno algkujuks.

Kas Oskar tuli kihelkonnakooli isaga?

Mälestustes „Vaadeldes rändavaid pilvi“ on Oskar Luts kirjutanud: „Küla- ehk vallakooli saatis mind ema, aga nüüd, nagu näha, juba mängitakse välja suuremad trumbid ning peab vana Naasklipea (mälestustes O. Lutsu isa. T.K.) ise platsi astuma.“

„Noh, Andres,“ (mälestustes O. Luts ise. T.K.) küsib isa õpetaja-allika juures, „vahest ehk tahad juua? Meil kodus oli soolane liha nagu tuli.“ Joome mõlemad vett sellest allikast. Mina, Andres, küll ei tahagi juua, kuid joon siiski: viidan aega; mulle ei meeldi see minek.“ Oskar ei kardagi nagu tavaliselt, kuid iga muutus on talle vastik, nagu ta on ise öelnud.

„Aga siis ütleb mulle mu omaviisi südikas vaim või vaimukas süda: „Ei, Andres, sa ju pead minema. Ole mõistlik!“

Oli 2. oktoober 1895 (vkj).

„Vana ning sammaldunud lame maja vahib uudishimulikult meile näkku ja avab oma ukse; kopitanud lehk torkab ninna. Naasklipea läheb kooliõpetaja tuppa ja mina sellal tõesti ei tea, mida peale hakata oma isikuga.... Surun enda nurka ja vahin sealt välja nagu siil põõsast....tean ainult niipalju, et tükk elurõõmu jälle on näpatud mu küljest. Isa tuleb kooliõpetaja Roose toast, raputab mind käisest ja läheb oma teed.“ (*O. Luts „Vaadeldes rändavaid pilvi“*)

Oskar mõtles, et tänase valu kannatab välja, aga homme teda siin enam ei näe. „Hakkan õppima kingsepatööd. Küllalt sellest sekeldusest igasuguste koolidega!“

Enamusel lastest olid sel ajal hüüdnimed. Oskar Lutsu kutsuti Pigiingeliks. Nii kutsutud teda sellepärast, et ta oli kingsepa poeg. Teise arvamuse kohaselt oli ta kord enda kohta hüüdnud: „Oh ma vaene pigiingel!“

Õppetöö Palamusel toimus regulaarselt ja süstemaatiliselt, sest õpetajad polnud niivõrd seotud kõrvaliste ülesannetega nagu Änkküla koolimeister Jukk. Esikohal oli siingi puhas jumalasõna, piiblllood ja katekismus. Ludvig Roose nõudlikul õpetusel sai Luts hea vene keele oskuse, samas tärkas temas huvi vene kirjanduse vastu. Visalt aga läks matemaatika, sest tal puudus „matemaatiline närv“ (ka „Kevades“ ütleb Arno, et matemaatika on tema jaoks raske). Oskar Lutsu teateil ei pakkunud köster Nieländeri õpetusel pühakirja tuupimine talle erilist lusti, kuid emakeele tunnid kiskusid teda kaasa. Emakeelne kirjandus oli tema

harrastuseks juba varasemast lapsepõlvest. Suure andumusega lugenud ta kihelkonnakooli aastail Bornhöhe „Tasujat“ ja Vilde naljajutte. Samuti haaranud teda indiaanlaste romantika. Koolikaaslaste sõnul oli tal luulevaim lapsest saadik sees. Samuti armastanud ta väiksematele lastele jutte rääkida. Suuremad poisid kogunenud siis tema selja taha ja hõisanud: „Kuulge, kuulge, Pigiingel jälle valetab!“.

Kuna Luts oli Palamuse kihelkonnakooli lõpetamisel vaid 12aastane, ei võetud teda eksamitele. Nii ei saanudki ta kihelkonnakooli lõpudiplomit.

Oskar lahkus Palamuse kihelkonnakoolist 25. aprillil 1899 (vkj).

Isa nõudel hakkas Luts veskiomanik Goldbergi poja juures valmistuma Tartu reaalkooli sisseastumiseksamiteks.

Mälestusteraamatust „Kuldsete lehtede all“: „Vana Naasklipea ütleb aiva kohutavaid sõnu. „Poiss,“ algab ta, „homme sa jälle lähed Grossbergi poja juurde. Vaata, et sa hästi õpid ja kõik meeles pead, mis ta sulle ütleb. Sügisel lähed linna kooli.“ „See tants enam ei tahagi lõppeda. Kooli ja kooli! Muud ma ei kuulegi kui kooli! Ja veel linna ..., tahan õppida kingsepaks siinsamas maal.“

Oskar Luts on öelnud, et tema juured on maa sees, mitte linnakivide all.

1899. aasta sügisel alustas Oskar kooliteed Tartu reaalgümnaasiumis.

Ühel sügisõhtul viis isa ta Tartusse tädi Striegeli juurde. Hommikul läks Oskar tädi saatel ühe tähtsa härra juurde, kelleks oli perekonnasõber ja ülikooli raamatukoguhoidja Aleksander Rastorgujev. Temaga läks Oskar reaalkooli sisseastumiseksamitele. Eelnevalt olevat teinud Rastorgujev väikese paranduse Goldbergil poolt koostatud palvekirjas kolmandasse klassi astumiseks, sest teine klass oluks sobivam.

Vene keel läks hästi, järgnes matemaatika, mis olevat Oskari sõnul tema isiklik vaenlane. Oskar leidis, et Palamusel oleks see ülesanne tal ammu lahendatud, „aga ... siin ei sobi mu arglik maamehe vaim võõra ümbrusega. Läikivad pagunid, nõöbid ja liiga palju valgust.“ Järgmisel päeval oli saksa keel, ajalugu ja maateadus. Nendega ei olevat Oskari mingit muret.

Kolmandal päeval saanud Oskar uskumatu obaduse, mis pannud ta vaaruma: õpetaja Frantzen kukutas ta läbi usuõpetusega. „Kuhu siis jäid mu neli tuhat piiblisalmi, mis mulle kiiluti pähe Alamuse kihelkonnakoolis?“ Kahe nädala pärast tuleb minna veel kord tema jutule.

Nii sõidabki Oskar koos vanatädi Murumunaga (Marie Konsap) Kaarepere jaamast rongiga Tartusse. Kooli läheb ta nüüd juba üksi oma uues uhkes vormis.

Õppimine ei teinud Oskarile esialgu kuigi suurt muret, sest Goldberg oli teda valmistanud ette kolmandasse klassi astumiseks. Siiski kimbutas teda vahel matemaatikaõpetaja, mistõttu tegi Oskar lähemat sõprust klassivend Peeter Eileriga. Tema näis olevat aritmeetika õpperaamatute autorite isiklik sõber.

Mälestustes „Kuldsete lehtede all“ tõdeb Oskar: „Minu koolitunnistus õppeaasta esimese veerandi eest on enam kui rahuldav: üksnes joonistamisõpetaja on minu kunsti hinnanud number kolmega; kõik teised õpetajad peavad minust märksa rohkem lugu.“

Reaalkoolis ei võitnud vaiksloomuline Luts millegi muuga kaaslaste tähelepanu kui oma kirjanditega, mis viitasid juba siis heale huumorisoonele.

Oskari lemmikained olidki kirjandus, keeled, ajalugu, loodusteadus, milles tal olid head teadmised. Neljanda klassi lõpetamisel ebaõnnestus eksam algebras. Lutsu sõnul on matemaatika tal igal pool jalus. Rastorgujevi eestkostel sai Oskar reaalkooli neljanda klassi lõputunnistuse ning 1902. aastal lahkus lõplikult koolist.

Oskari arvates ei olnud veel midagi katki, nagu ta emale oli öelnud, sest ta oli otsustanud õppida apteekriks ja „apteegis ei tarvitata neid neetud algebratähtesid“.

Luts hakkas võtma eratunde ladina keeles, et pääseda apteekriametisse.

Õiendanud eksternina ladina keele eksami hindele 4, sai temast Kivisilla (Hirschfeldti) apteegi õpipoiss.

Viimane kokkupuude koolieluga oli aastail 1911–1913, kui Luts käis vabakuulajana Tartu ülikoolis farmaatsialoengutel.

Oskar Luts on olnud seotud nelja kooliga, kuid ühestki koolist ei saanud ta lõputunnistust.